

BOLA HAYOTIDA NUTQNING AHAMIYATI

Akbarova Muxlisa Ahmadali qizi

Farg’ona davlat universiteti, Maxsus pedagogika (logopediya) yo’nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarda uchraydigan nutq kamchiliklari, ularning turlari hamda qaysi nutq apparati shikastlansa qanday nutq kamchiliklari kuzatilishi haqida so’z boradi

Kalit so’zlar: Dislaliya, mexanik, funksional, sigmatizm, rotatsizm, lambdatsizm, kappatsizm, gammatsizm, xitizmyotatizm, nutq rivojlanishi davrlari, afoniya, disfoniya, fonosteniya.

Bolalar hayotida nutqning ahamiyati juda katta bo’ladi. Bola o’zining nutqi orqali tashqi muhitdagi insonlar bilan aloqa o’rnatadi, o’z nutqi orqali nimaga ehtiyoj sezayotganligini, nimani olishni xohlayotganini va boshqa ehtiyojlarini bildiradi. Agar bolada nutq rivojlanmagan bo’lsa ota-onasi va yaqinlariga nima xohlayotganini yetkazib berolmaydi. Nutq insonning ikkinchi signal sistemasi hisoblanadi. Nutq kamchiliklarini ko’plab turlari uchraydi. Ular orasida dislaliya ham ko’p bolalarda kuzatiladi.

Dislaliya - nutqning qisman buzilishi hisoblanadi. Dislalig bolalarning qulog’i yaxshi eshitadi, lekin nutqni fonematik jihatdan eshitish ya’ni tovushlarni bir-biridan ajrata olish layoqati esa yaxshi rivojlanmagan bo’lishi mumkin. Nutqni fonematik yaxshi eshitmaslik esa so’zlarni noto’g’ri anglashga sabab bo’ladi. Buning natijasida bola nutq so’zlayotganda tovushlarni noto’g’ri talaffuz qilishi kuzatiladi.

Dislaliya o’z ichida ikki turga bo’linadi:

1. Mexanik dislaliyaga nutq apparatining tuzilishidagi o’zgarishlar kiradi. Mexanik dislaliyaga tanglay yoriqlari, til yuganchasining kaltaligi kabi nuqsonlar sabab bo’ladi.

2. Funksional dislaliyaga katta insonlarga taqlid qilish sabab bo’lishi mumkin. Bolaning atrofidagi katta insonlar tovushlarni qanday talaffuz etsa bola ham shu insonlarga taqlid qilib uning ham nutqi shu insonlarniki kabi shakllanishi mumkin. Shuning uchun kattalar bolalar bilan muloqot qilayotganda so’zlarni to’g’ri talaffuz etishlari kerak.

Insonlar hayotida eng ko’p noto’g’ri talaffuz etiladigan tovushlarga quyidagilar kiradi.

1. Sirg’aluvchi tovushlarning 46 foizi noto’g’ri talaffuz etiladi. Ular orasidagi **sh, j, ch** tovushlari 24 foizni tashkil etadi.

2. R va L tovushlari

3. Til orqa tovushlari **k, g, ng**, chuqur til orqa tovushlari **q, g’, x** lar ko’pincha noto’g’ri talaffuz etiladi.

Talaffuzdagi kamchiliklar logopediyada ikki turga bo'linadi.

1.Fonetik harakterdagi - tovushlarni tushirib ketish, noto'g'ri talaffuz etish

2.Fonematik harakterdagi - bir tovushni boshqa bir tovush bilan almashtirish. Fonematik talaffuz kamchiliklarini paralaliya deyish ham mumkin.

Talaffuzda noto'g'ri talaffuz etiladigan tovushlar guruhlariga quyidagilar kiradi:

* **Sigmatizm** - bunda **sh, s, j, ch** kabi sirg'aluvchi tovushlarni talaffuz etolmaslik, og'zaki nutqda bularni yo'qligi kuzatiladi. Noto'g'ri talaffuz antropofonik sigmatizm deb ataladi. Shunga o'xshash tovushlarni boshqa tovushlar bilan almashtirish esa fonologik almashtirish, parasigmatizm deyiladi.

Sigmatizmni 6 ta turi o'rganiladi.

1. Lab-tish sigmatizmi-bu turida **s, z** tovushlari **f, v** tovushlariga o'xshab talaffuz etiladi, chunki bu tovushlarning hosil bo'lishida pastki lab ishtirok etadi.

2. Tishlar aro sigmatizm-bunda tovushlar tilning yuqori va pastki tishlar orasida hosil bo'ladi.

3. Til oldi sigmatizmida til yuqori tishga tegib turadi, natijada **s, z** tovushlari **t, d** tovushlariga o'xshab talaffuz etiladi.

4. Shippillovchi sigmatizmida milkning tishdan uzoq joylashganligi sababli tovushlar noto'g'ri talaffuz etiladi. Buning salbiy tomoni yozuvda ham aks etib, disgrafiya kelib chiqishi mumkin. **S, z** tovushlari **j, sh, ch** kabi talaffuz qilinishi mumkin.

5. Yon sigmatizmida tishlar jiplashgan holda tovushlar talaffuz qilinadi. Bunda **s** tovushi **sh** tovushi kabi talaffuz etiladi.

6. Burun sigmatizmida tilning orqa qismi baland ko'tarilib, yumshoq tanglayga tegib turadi, natijada havo burun boshlig'iga chiqadi. Bunda **s** tovushi **H** singari talaffuz etiladi. Masalan: Soat-hoat

* **Rotatsizm-R** tovushining yo'qligi yoki noto'g'ri talaffuz etilishi. Bunda **R** tovushining boshqa tovushlar bilan almashtirilishi pararotatsizm deyiladi.

Rotatsizm ham o'z ichida turlarga bo'linadi

1. Umuman talaffuz etolmaslik. Masalan taroq-taoq, o'rtoq-o'rtoq

2. Yumshatib talaffuz etish. Masalan ro'mol-ryumol

3. **R** tovushini bo'g'izdan chiqarib talaffuz etish. Masalan randa-g'anda

4. Yon rotatsizmida tilning uchi titrashi o'rniga yonlari tebranadi. Masalan parta-parilta

5. Aravakash rotatsizm-bunda mahkam jipslashgan lablarning tebranishi kuzatiladi. Masalan prrr

* **Lambdatsizm- L** tovushining yo'qligi yoki noto'g'ri talaffuz etilishi. Shu tovushning boshqa tovushlar bilan almashtirilishi esa paralambdatsizm deyiladi.

Lambdatsizm ham o'z ichida turlarga bo'linadi

1. **L** tovushining yo'qligi

2. **L** tovushining yumshatib ishlatilishi

3. Burun lambdatsizmi-bunda yumshoq tanglay tilning orqa qismi bilan jipslashadi va natijada havo burun boshlig'idan o'tadi.

* **Kappatsizm - K** tovushining yo'qligi yoki noto'g'ri talaffuz etilishi. Boshqa tovushlar bilan almashtirilishi esa parakappatsizm deyiladi. Bunda **K-T,G-D,X-K,X-S** almashinuvi kuzatiladi.

* **Gammatsizm-G** tovushining yo'qligi yoki noto'g'ri talaffuz etilishi. Boshqa tovushlar bilan almashtirilishi esa paragammatsizm deb ataladi.

* **Xitizm- X** tovushining yo'qligi yoki noto'g'ri talaffuz etilishi.

* **Yotatizm-Y** tovushining yo'qligi yoki noto'g'ri talaffuz etilishi. Boshqa tovushlar bilan almashtirilishi esa parayotatizm deyiladi. Yotatizm da **Y** tovushi aytilayotganda ovoz bo'laklari jipslashib, tebranib turadi. Masalan: **y-l** suyak-sulyak, quyon-qulyon kabi talaffuz etiladi.

Tovushlarni har xil usullar yordamida to'g'ri talaffuzga o'rgatish mumkin.

1. Taqlid usuli yordamida-bunda oynaga qarab maxsus mashqlarni logoped qiladi, uning ortidan esa logopat bola qaytaradi.

2. O'xshash tovushni talaffuz ettirib hamda mexanik usuldan foydalanib talaffuzga o'tgatadi.

3. Aralash usulda yuqoridagi ikki usuldan ham foydalanadi.

Bolalar diapozoni ancha kichik bo'ladi. 2-3 yashar bolalar ovozinig balandligi 3 tondan oshmaydi. Diapozon kishi ovozi, balandligining eng past va eng yuqori chegarasi doirasining hajmi hisoblanadi. Diapozonning qanday bo'lishi o'pka, hiqildoq, artikulyatsion apparatning hajmiga bog'liq. Bolalarning yoshi kattalashgani sayin ovoz diapozoni kengayib boradi.

4-5 yoshli bolalarda 4 ton

6-8 yoshli bolalarda 6 ton

9-11 yoshli bolalarda 8 ton

12-15 yoshli bolalarda 8-9 tonni o'z ichiga oladi.

Katta yoshlilarda esa 4,5 tonni tashkil etadi.

Ovozning o'zgarishiga so'zlash va qo'shiq aytish vaqtida gigiena qoidalariga rioya qilmaslik ovozning zo'riqishi, quloq og'irligi,hiqildoq kasalliklari,o'pka,bronxlar,traxeya,yurak qon-tomir kasalliklari,artikulyatsion apparat faoliyatidagi o'zgarishlar sabab bo'lishi mumkin.Ovoz buzilishining dastlabki alomati hiqildoq funksiyasining qisman buzilishi,yengil hiqillash paydo bo'lishidir.

Ovoz o'zgarishlari ikki turga bo'linadi

1.Organik ovoz buzilishi

2.Funksional ovoz buzilishi

* Organik ovoz buzilishida ovoz hosil qiluvchi organlarda patologoanatomik o'zgarishlar bo'ladi. Bunda maxsus korreksiya ishlari olib borilganda ovoz kommunikativlik jihatidan tiklanadi,kuchi,balandligi va tembri jihatidan normal jarangli ovozdan farq qiladi.

*Funksional ovoz buzilishida ovoz hosil qiluvchi organlar funksiyasining vaqtincha o'zgarib qolgani natijasida paydo bo'ladi. Bunda logopedik mashqlar bilan ovozning normal jarangiga erishish mumkin.

Ovoz nuqsonlarini aniqlash

1.Nutq apparatning qaysi tomonlarning harakatchanligi buzilganligini aniqlash

2.Analizatorlarning markaziy yoki periferik qismi ishdan chiqqanligini aniqlash.

3.Kamchilikning organik yoki funksional ekanligini hisobga olish

4.Kamchilikning qachon paydo bo'lganligini aniqlash lozim

Ovoz nuqsonlarining ko'pchilik turlari boshqa nutq nuqsonlariga qo'shib,shu bilan birga davom etib boradi.Ovoz kamchiliklari dizartriya,rinolaliya,quloq og'irligi natijasida kuzatilayotgan nuqsonlar hamda ovozdan noto'g'ri foydalanish asab kasalliklari, ruhiy travmalar va funksional ovoz buzilishlariga olib kelishi mumkin.

Nuqsonlar rivojlanishi 3 davrga bo'linadi

1.Hayotining 1-2 yili.Bu davr bola rivojlanishida hayotining 14-18-oylari keskin davr hisoblanadi.

2.Hayotining 3 yoshgacha bo'lgan davri.Bu davrda bog'langan nutq jadal rivojlanadi.Vaziyatli nutqdan kontekstli nutqqa o'tiladi.Bu yosh davrida bolada duduqlanish va mutizm yuzaga kelishi mumkin.

3.Uchinchi davr 6-7 yoshni o'z ichiga oladi.Bu davrda yozma nutq rivojlanadi.

Bolalarda bu kabi nuqsonlar paydo bo'lmashligi uchun ota-onalar bolaga gapirayotganda barcha so'zlarni to'g'ri va to'liq talaffuz etishlari kerak. Farzand tug'ilmasdan oldin ona to'g'ri ovqatlanish gigiyenasiga amal qilishi lozim. Sipiqlik va zaharli moddalarni iste'mol qilmasliklari va sport bilan shug'ullanishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Yu.Ayupova Logopediya-T., "O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati "2007.
2. R.Shomahmudova ,L.R.Mo'minova. Bog'cha va kichik maktab yoshidagi bolalar talaffuzidagi nuqsonlarni tuzatish. T."O'qituvchi"1981
3. L.R.Mo'minova .Tutilib gapiruvchi o'smirlar uchun qo'llanma. "O'qituvchi" -1980
4. V.S.Rahmonova "Defektologiya va logopediya asoslari".1991
5. R.Sh.Shomahmudova. L.R.Mo'minova "Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni bartaraf etish "1993
6. M.Yu.Ayupova ,M.R.Hamidova "Maktabgacha tarbiya maxsus metodikasi"
7. K.S.Shodiyeva "Maktabgacha yoshdagi bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatish "1995
8. Z.U.Shomurodova "Tovushlarning me'yoriy talaffuzi"2007
9. S.SH.Aytmetova .Yordamchi maktab o'quvchilarining psixik rivojlanish xususiyatlari" T.:O'qituvchi. 1984
10. Soliyev I., Ergasheva D. OUR FAVORITE WAYS TO TEACH FAIRY TALES //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – T. 3. – №. 3. – C. 338-342.
11. Soliyev I. S., qizi Ergasheva D. S. BOSHLANG 'ICH TA'LIM FANLARINI O 'QITILISH JARAYONIDA SHARQ MUTAFAKKIRLARI ME'ROSIDAN UNUMLI FOYDALANISH //RESEARCH AND EDUCATION. – 2022. – T. 1. – №. 8. – C. 16-20.